

АНДРЕЙЦЕВ В. І., ХРЯПІНСЬКИЙ П. В.

УДК 346.27

АНТРОПОЗАХИСТ В СИСТЕМІ ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА ТА СИСТЕМІ ПРАВА УКРАЇНИ

В статті розглядаються антропозахисні правовідносини щодо захисту життя і здоров'я людини від небезпечного довкілля, антропогенного, техногенного впливу та дії стихійних сил природи. Аналізуються конституційно-правові і міжнародно-правові засади, а також законодавство України щодо екологічного права.

Ключові слова: антропозахист, правовідносини, екологія, Конституція України, здоров'я людини.

В статье рассматриваются антропозащитные правоотношения по защите жизни и здоровья человека от опасной окружающей среды, антропогенного, техногенного воздействия и действия стихийных сил природы. Анализируются конституционно-правовые и международно-правовые основы, а также законодательство Украины в сфере экологического права.

Ключевые слова: антропозащита, правоотношения, экология, Конституция Украины, здоровье человека.

This article discusses anthropo-defense legal protection of human life and health from hazardous environment, human, man-made effects and action of natural forces of nature. The constitutional, legal and international legal frameworks as well as the legislation of Ukraine in the field of environmental law are analyzed.

Keywords: anthropo-defense, legal, ecology, the Constitution of Ukraine, human health.

Ідеї антропоцентризму в наукових правничих дослідженнях останніх років все більше актуалізуються у філософських, філософсько-правових науках.¹

В еколого-правовій літературі ця проблема розглядалася у зв'язку з обґрунтуванням предмета екологічного права – антропозахисних (охоронних) правовідносин щодо захисту життя і здоров'я людини від небезпечного довкілля (навколишнього) природного середовища від антропогенного, техногенного впливу та дії стихійних сил природи.²

Щоб з'ясувати сутність цих правовідносин та особливостей їх об'єктного складу доцільно розкрити механізм регулювання антропозахисних (охоронних)

правовідносин за законодавством України, починаючи із Основного закону України – Конституції України.

І. Конституційно-правові засади. Конституційно-правова модель «людина, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека» визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст.3 Конституції України)³.

Стаття 27 Конституції України уточнює соціальну значимість людини, встановлюючи суб'єктивне право на життя, зазначаючи, що ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. А тому обов'язок держави – захищати життя людини.

Стаття 49 Конституції України фіксує право кожного на охорону здоров'я, медичну допомогу та страхування. Воно забезпечується державним фінансуванням соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм.

Ст.50 Конституції України гарантує кожному право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, відшкодування завданої порушенням цього права шкоди.

Можна вважати, що здоров'я людини визнається інтегральним показником рівня її життя, яке як найвища соціальна цінність потребує правового захисту державою від будь-яких загроз природного чи техногенного характеру.

II. Міжнародно-правове підґрунтя. Хартія основних прав громадян Європейського Союзу, прийнята 7 грудня 2000 року Європарламентом, Радою Європейського Союзу та Європейською Комісією гарантує кожному право на життя. Ніхто не може бути засуджений до смертної кари або страчений (ст.2).⁴

Зазначена Хартія в гл.II «Свободи» передбачає право на свободу та безпеку, а в гл.IV «Солідарність» є ст.35 «Охорона здоров'я», відповідно до якої кожен має право на доступ до профілактичного медичного обслуговування та лікування відповідно до умов, визначених національними законами та практикою.

Встановлено також, що високий ступінь забезпечення охорони здоров'я гарантується при розробці та проведенні будь-якої політики та діяльності.

III. Законодавство України. Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2020 року, затверджені Законом України від 21 грудня 2010 року⁵ серед пріоритетних напрямів вказаної політики передбачили досягнення цієї мети, зокрема підготовку до 2015 року державної цільової програми проведення оцінки та запобігання ризикам здоров'ю населення України від чинників навколишнього природного середовища, що передбачить застосування методології

оцінки ризику, запровадження до 2020 року керованого управління екологічним ризиком у тому числі випадки надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру.

Звичайно, що це зумовлює еколого-правову науку переглянути систему нормативно-правового регулювання екологічних, зокрема антропогенних правовідносин шляхом розроблення універсальних екологічних стандартів та відповідно нормативів якості навколишнього природного середовища, нормативів безпеки природокористування, граничних нормативів впливу на стан довкілля, підсистеми стандартів екологічної безпеки та включення цих важелів у механізм правового захисту, людини її здоров'я та життя у безпечному довкіллі, як важливого компоненту системи національної екологічної безпеки та умов життєдіяльності людини у процесі сталого розвитку.

Закон України «Про основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19 листопада 1992 року⁶ передбачає право кожного громадянина України на охорону здоров'я, зокрема, визначає «здоров'я» як стан повного фізичного, психічного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб і фізичних вад, а також:

- 1) життєвий рівень, який є необхідним для підтримання здоров'я людини;
- 2) безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище;
- 3) соціально-епідемічне благополуччя території і населеного пункту у місцях проживання;
- 4) кваліфіковану медико-санітарну допомогу;
- 5) безпечні і здорові умови праці, навчання, побуту, відпочинку;
- 6) достовірну та своєчасну інформацію про стан здоров'я населення з урахуванням можливих ризиків та їх рівнів;
- 7) інші соціальні права:
 - а) участь в управлінні охороною здоров'я;
 - б) в обговоренні проектів законодавчих актів у зазначеній сфері;

в) об'єднання в спеціалізовані громадські організації;

г) правовий захист від будь-яких незаконних посягань;

д) відшкодування заподіяної шкоди;

е) оскарження неправомірних рішень та дій працівників охорони здоров'я;

є) можливість проведення медичної експертизи.

Стаття 7 цього закону визначає гарантії права на охорону здоров'я, реалізацію прав громадян у цій сфері у різних формах:

1) створенням розгалуженої мережі закладів охорони здоров'я;

2) проведенням системи державних і громадських заходів;

3) наданням гарантованого рівня медико-санітарної експертизи;

4) здійсненням державного і громадського контролю та нагляду;

5) збиранням статистичної інформації у цій сфері;

6) встановленням юридичної відповідальності.

Зазначений закон встановлює й інші організаційні, процедурні, функціональні та правові заходи в цій частині, що зумовлюють реалізацію та захист прав громадян у сфері охорони здоров'я.

Закон України "Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення" від 24 лютого 1994 року⁷ визнає право громадян на безпечні для здоров'я і життя харчові продукти, питну воду, умови праці, навчання, виховання, побуту, відпочинку та навколишнє природне середовище, а отже, йдеться про середовище життєдіяльності людини, як сукупності об'єктів, явищ, факторів навколишнього середовища (природного і штучно створеного), що безпосередньо оточують людину і визначають умови її проживання, харчування, праці, навчання, виховання, відпочинку.

Закон регламентує основи державного регулювання щодо забезпечення вказаного середовища шляхом здійснення гігієнічної регламентації і державної реєстрації

небезпечних факторів, проведення державної санітарно-епідеміологічної експертизи, ліцензування, вимоги щодо безпеки для охорони здоров'я і життя у процесі стандартизації, нормування, здійснення інших видів діяльності, здатних негативно впливати на здоров'я і життя людини, визначає статус санітарно-епідеміологічних служб України, порядок здійснення державного санітарно-епідеміологічного нагляду, встановлює основні правопорушення як підстави юридичної відповідальності в цій сфері.

При цьому під санітарним та епідеміологічним благополуччям розуміється стан здоров'я населення та середовища життєдіяльності людини, при якому показники захворюваності людей перебувають на усталеному рівні для даної території, умови проживання сприятливі для населення, а параметри факторів цього середовища знаходяться в межах, визначених санітарними нормами.

Шкідливий вплив на здоров'я людини – вплив факторів середовища життєдіяльності, що створює загрозу здоров'ю, життю або працездатності людини та здоров'ю майбутніх поколінь.

Отже, йдеться про загрозу, небезпечну для здоров'я і життя людини, тобто відповідний реальний ризик для усталеного функціонування організму людини.

Можна вважати, що якість життя і здоров'я – це рівень юридичних можливостей особи у державі щодо отримання різноманітних життєвозабезпечувальних послуг для реального забезпечення потреб та інтересів людини.

А відтак, необхідна система правових гарантій державного забезпечення Українського народу відповідно до задекларованих прав людини у чинному законодавстві на підставі встановлених соціальних та екологічних стандартів безпеки.

За межами цих показників існує реальна небезпека, що стає загрозою для здоров'я і

життя людей, яка обумовлює доцільність корекції та відвернення небезпеки, проведення чітких реабілітаційних заходів і встановлення відповідного правового режиму існування людини.

Є всі підстави констатувати про те, що якість життя і здоров'я людини можлива виключно в межах безпечного середовища, на що і має спрямовуватися державне нормативно-правове регулювання та обов'язок забезпечувати його виконання всіма суб'єктами, оскільки йдеться про найвищу соціальну цінність.

Саме з цих антропозахисних позицій вперше у законотворчій практиці молодій незалежній Україні був розроблений та введений в дію Закон України "Про охорону навколишнього природного середовища" від 25 червня 1991 року,⁸ оскільки саме він антропоцентричний, антропозахисний підхід, закріплений у цьому Законі гуманізував сферу сучасного розвитку екологічного законодавства, урахувавши, що природні та набуті екологічні права людини поставлені в якості головного пріоритету і загальносоціальної цінності механізму правового регулювання екологічних правовідносин в Україні (принаймні так законодавчо задекларовано) та міжнародно-правовому контексті.⁹

Зазначений Закон серед основних принципів його правового регулювання закріплює "гарантування екологічного безпечного середовища для життя і здоров'я людей, пріоритетність вимог екологічної безпеки (ст. 3) та передбачає положення, згідно якого "державній охороні від негативного впливу несприятливої екологічної обстановки підлягають також здоров'я і життя людей" (ст. 5), що тісно пов'язується із суб'єктивним правом громадян України на безпечне для його життя і здоров'я навколишнє природне середовище (ст. 9).

Далі цей Закон визначає, що діяльність, яка перешкоджає здійсненню права громадян на безпечне навколишнє природне середовище та інших екологічних прав і

свобод підлягає припиненню у порядку, встановленому цим Законом та іншим законодавством України (ч. II ст. 10).

Україна гарантує своїм громадянам реалізацію екологічних прав, наданих їм законодавством, а тому порушені права громадян у цій сфері мають бути поновлені, а їх захист здійснюється в судовому порядку, відповідно до законодавства України.

Ст. 37 зазначеного Закону передбачає можливість прокурорського нагляду за додержанням законодавства про охорону навколишнього природного середовища, зокрема звернення до судів з позовами про компенсацію шкоди, заподіяної в результаті порушення екологічного законодавства, про припинення екологічно-небезпечної діяльності.

Окремий розділ XI присвячений правовим засадам щодо забезпечення екологічної безпеки при здійсненні різних видів господарської та іншої небезпечної діяльності, зокрема в процесі розміщення, проектування, будівництва, реконструкції, введення в дію та експлуатації підприємств, споруд та інших об'єктів (ст. 51), у процесі застосування засобів захисту рослин, мінеральних добрив, нафти і нафтопродуктів, токсичних хімічних речовин та інших препаратів (ст. 52), від неконтрольованого та шкідливого біологічного впливу (ст. 53), від акустичного, електромагнітного, іонізуючого та іншого шкідливого впливу фізичних факторів та радіоактивного забруднення (ст. 55), від забруднення відходами (ст. 55), екологічної безпеки транспортних та інших пересувних засобів та установок (ст. 56).

Значна частина норм статей цього розділу спрямована на урегулювання додержання вимог екологічної безпеки при проведенні наукових досліджень, впровадженні відкриттів, винаходів, застосуванні нової техніки, імпортного устаткування технологій і систем (ст. 57), дотримання вимог екологічної безпеки військових, оборонних об'єктів та військової діяльності (ст. 58) та дотримання екологічних

вимог при розміщенні і розвитку населених пунктів (ст. 59).

Загалом із десяти статей цього розділу, дві із них визначають екологічні вимоги (ст.ст. 51, 59), три – встановлюють вимоги екологічної безпеки (ст.ст. 56, 57, 58), чотири, відповідно вимоги щодо охорони навколишнього природного середовища до різних засобів та факторів (ст.ст. 52-55) та одна – термінологічного визначення екологічної безпеки (ст. 50) вказаного Закону.

У механізмі законодавчого регулювання екологічних правовідносин наявні також приписи щодо захисту життя та здоров'я людей у надзвичайних екологічних ситуаціях і правового регулювання відносин, що виникають при цьому (ст. 65). Зазначеним Законом визначені також порушення вказаного законодавства за які винна та відповідальна особа може притягатися до відповідної юридичної відповідальності, зокрема за порушення прав громадян на екологічно безпечне навколишнє природне середовище, порушення норм екологічної безпеки, інші правопорушення в цій галузі.

Він також встановлює особливості застосування цивільної відповідальності за шкоду, заподіяну володільцями джерел підвищеної екологічної небезпеки щодо її компенсації, якщо не доведуть, що вона виникла внаслідок стихійних природних явищ, чи навколишніх дій самих потерпілих.

Закон по праву можна назвати екологічним, який вперше в історії правового регулювання екологічних правовідносин заклав правові засади щодо охорони і захисту людини від небезпечного впливу довкілля, тобто антропозахисних правовідносин у контексті забезпечення екологічної безпеки, право на яку визнано конституційним в системі екологічних прав людини і громадянина, закріпив гарантії реалізації права громадян на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище, його захисту сучасними способами, передбачених вказаним законом, іншими актами екологічного та інших галузей законодавства

забезпечувального характеру (майново-правового, адміністративного, кримінального тощо).

Важливо зазначити, що вказаний закон започаткував правові можливості для екологізації інших галузей законодавства, норми яких передбачають можливості урегулювання антропозахисних правовідносин щодо захисту людини, її здоров'я і життя від небезпечного впливу природної стихії та техногенної діяльності, що характеризуються підвищеним екологічним ризиком для довкілля, життя і здоров'я людей від об'єктів та джерел підвищеної екологічної небезпеки, включаючи вірогідність настання надзвичайних екологічних ситуацій природного чи техногенного характеру, встановлення відповідного правового режиму щодо спеціального захисту порушених екологічних прав населення, зокрема на екологічну безпеку, обов'язок забезпечення якої покладається на державу (ст. 16 Конституції України) та прийнятих у розвиток конституційних вимог спеціальних законів екологічного та антропозахисного спрямування.

У цьому ж контексті важливе антропозахисне значення має Закон України "Про екологічну експертизу" від 9 лютого 1995 року,¹⁰ який вже у завданнях цього законодавства спрямовується на забезпечення екологічної безпеки, охорони довкілля, раціональне використання і відтворення природних ресурсів, захисту екологічних прав та інтересів громадян і держави (ст. 3).

Відповідно метою екологічної експертизи визнано запобігання негативному впливу антропогенної діяльності на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей, а також оцінка ступеня екологічної безпеки господарської діяльності та екологічної ситуації на окремих територіях та об'єктах (ст.4).

Характерно, що серед основних принципів екологічної експертизи вказаний закон передбачає гарантування безпечного

для життя і здоров'я людей навколишнього природного середовища.

В той же час, варто нагадати, що Законом України № 1642-III від 6 квітня 2000 року до цього Закону були внесені зміни та невідомо з яких причин Верховна Рада України ухвалила вилучити із окремих статей цього Закону категорію «здоров'я людей», зокрема у визначенні екологічної експертизи (ст. 1); у п. 4 ст. 5 «Основні завдання екологічної експертизи», ст. 7 «Об'єкти екологічної експертизи, які спроможні створювати загрози здоров'ю людей», у ч. 1 ст. 8 «Загальні вимоги щодо проведення екологічної експертизи» вилучено цілий пункт, в якому йдеться про органи та установи Міністерства охорони здоров'я України, в частині, що стосується експертизи об'єктів, які можуть впливати чи впливають на здоров'я людей, у ст. 10 «гласність екологічної експертизи» та багато інших статей цього Закону.

Виникає у зв'язку з цим нериторичне запитання, а кому це стало вигідним дегуманізувати означений закон, який виконаний на наукових еколого-правових засадах, досягнутих в Україні, позитивних висновках і схвалення його ще на стадії законопроекту, який пройшов апробацію в Україні за участю залучених фахівців провідних держав світу, та у Німеччині отримав позитивний відгук експертів Ради Європи, пройшов більше десяти громадських слухань в Україні та був рекомендований до розгляду у Парламенті України?

Хто посягнув на «святая святых» - здоров'я людей – найвищої соціальної цінності в Україні (Конституція України – ст. 3), та як могли допустити таке знущення над чинним Законом, в частині його захисту «здоров'я людей» як пріоритету, що мала гарантувати екологічна експертиза – демократична процедура гуманістичної та екологічної політики держави. І чому з цим погодився Уповноважений з прав людини у Верховній Раді України під час слухання вказаних змін до Закону про екологічну експертизу в Україні?

Адже, за цими змінами піддані реконструкції більше двадцяти статей означеного Закону, і ці питання я ставлю не вперше перед законотворцями України, але відповіді і досі бракує, хоча Закон в принципі діє та захищає суб'єктивні права людини під час експертизи різних об'єктів, особливо екологічно небезпечних для довкілля, життя і здоров'я населення, до певної міри завдяки їх апробації на громадських публічних слуханнях, проведення громадських екологічних експертиз відповідно до заяв про екологічні наслідки об'єктів, що плануються, реконструюються та на етапі введення їх в експлуатацію, відповідно до вимог екологічного законодавства України та міжнародно-правових документів (конвенцій, договорів), ратифікованих в Україні, і їх норми набувають сили норм прямої дії в Україні.

Основні напрями державної політики України в галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки*, затверджені постановою Верховної Ради України 5 березня 1998 року № 188¹¹ констатують, що негативні процеси в економіці через високу питому вагу ресурсомістких і енергоємних технологій, та нарощування яких здійснювалося без будівництва очисних споруд за відсутності діючих правових, адміністративних та економічних механізмів, неврахування вимог охорони довкілля та інші чинники, які тривали десятиліттями, призвели до різкого погіршення стану здоров'я людей, зменшення народжуваності та збільшення смертності, що загрожує вимиранням і біологічно-генетичною деградацією народу України.

Виходячи з реального екологічного стану території України, необхідно врахувати систему пріоритетів та чинників для виконання основних пріоритетів у екологічній сфері, серед яких на першому місці вказується на погіршення здоров'я людей через значну забрудненість довкілля.¹²

З урахуванням викладеного, Основні напрями визначають причини погіршення якості та небезпечного стану довкілля в основних галузях господарювання та секторів економіки, (промисловості, енергетики і підприємств ядерної галузі, сільського господарства, транспорту, житлово-комунального господарства, розміщення відходів, військової діяльності та конверсії військово-промислового комплексу), а також щодо водних ресурсів та екосистем, земельних ресурсів, корисних копалин, атмосферного повітря, рослинного світу та лісових ресурсів, заповідної справи, збереження біорізноманіття, тваринного світу та відносно реалізації економічного механізму природокористування, регіональної екологічної політики.

Основні напрями в екологічній сфері закріпили основні пріоритети охорони довкілля, раціонального природокористування та забезпечення екологічної безпеки, які передбачають гарантування екологічної безпеки ядерних об'єктів, радіаційного захисту населення та довкілля, зведення до мінімуму шкідливого впливу наслідків Чорнобильської катастрофи, поліпшення екологічного стану басейнів рік України та якості питної води для населення, а також у містах промислових центрів України, збільшення потужностей комунальних очисних споруд, запобігання забрудненню Чорного та Азовського морів, поліпшення їх екологічного стану, збереження біологічного та ландшафтного біорізноманіття, поліпшення заповідної справи, екологізації технологічних процесів у галузях господарювання в Україні.

Відповідно до викладеного була сформульована стратегія і тактика гармонічного розвитку виробничого та природноресурсного потенціалу шляхом техногенно-екологічної безпеки за галузями промисловості (металургійної, хімічної та нафтохімічної, нафтогазової та нафтопереробної, машинобудівної), та визначено механізми досягнення цілей реалізації у вказаній сфері.

Окремо Основними напрямами в екологічній сфері передбачені організаційно-технологічні та нормативно-правові заходи щодо забезпечення екологічної безпеки в енергетиці та ядерній галузі, зокрема, вписані принципи та завдання екологічної безпеки ядерних об'єктів, модернізації механізмів теплової енергетики, вирішення проблем радіоактивних відходів, забезпечення радіаційної безпеки, сформульовані концептуальні засади захисту населення України у зв'язку з Чорнобильською катастрофою, зокрема щодо зменшення радіаційного навантаження на населення України від природних джерел іонізуючих випромінювань, створенню системи радіаційного моніторингу тощо.

Окремий розділ Основних напрямів політики в екологічній сфері присвячений заходам щодо збалансованого використання і відновлення природних ресурсів під кутом створення умов щодо екологічно безпечного для населення використання земельних, водних ресурсів, корисних копалин, атмосферного повітря, ресурсів рослинного світу, збереження біорізноманіття та рекреаційних ресурсів. У документі закріплені етапи реалізації Основних напрямів екологічної політики та механізм забезпечення її виконання, зокрема, передбачені організаційно-розпорядчі важелі управління різних рівнів у цій сфері, роль та призначення екологічного законодавства як гарантії її виконання, економічні важелі та інші державно-правові інструменти.

Як зазначається в цьому документі, правовий механізм має надати Основним напрямам чіткої цілеспрямованості, формальної визначеності, загальнообов'язковості, сприяти урегулюванню відносин в галузі екології застосуванню превентивних, оперативних, стимулюючих і примусових заходів до юридичних та фізичних осіб щодо використання природних ресурсів та їх

відходів, юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства.

З цією метою в сучасних умовах вкрай необхідним стає удосконалення екологічного законодавства, урегулювання трьох основних блоків екологічних правовідносин: природноресурсових, ландшафтних, антропозахисних з тим, щоб підняти механізм правового регулювання і гарантування на рівень міжнародно-правових принципів і вимог екологічного законодавства Європейського Союзу з метою гарантування безпечних умов життєдіяльності населення, реалізація екологічних прав громадян, зокрема на екологічну безпеку людей і безпечне довкілля.

В принципі, більшість законів і підзаконних нормативно-правових актів України містять відповідні приписи, спрямовані на відвернення небезпечних видів діяльності, тобто поведження з небезпечними об'єктами, зокрема, речовинами і факторами (процесами) навколишнього середовища, яким властиві ознаки шкідливості (небезпечності) для довкілля і негативного впливу на людину, інші живі організми, і, перш за все, на стан здоров'я і життя людини.

Скажімо, один із перших екологічних законів незалежної України "Про відходи" від 5 березня 1998 року¹³ передбачає, що будь-які речовини, матеріали і предмети, що утворюються у процесі людської діяльності і не мають подальшого використання за місцем утворення чи виявлення та яких їх власник має позбутися шляхом видалення чи утилізації як відходів.

У разі, якщо такі речовини тощо мають наявні фізичні, біологічні, хімічні та інші небезпечні властивості, що створюють або можуть створювати значну небезпеку для довкілля і здоров'я людини та потребують спеціальних засобів і методів поведження з ними, вони вважаються небезпечними.

Тому, зазначений закон України визначає форми і методи та порядок поведження з небезпечними відходами, спеціальні заходи відвернення їх небезпечного впливу на

довкілля, життя і здоров'я людини, а у разі порушення встановлених вимог встановлює правопорушення, за які особи, винні у скоєному, можуть притягатися до юридичної відповідальності.

З метою недопущення негативного впливу неякісної та небезпечної продукції на життя, здоров'я людини, майно і довкілля було прийнято Закон України "Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції" від 14 січня 2000 року¹⁴.

Вказаний закон визначає перелік ознак неякісної та небезпечної продукції, порядок її вилучення з обігу, повноваження органів державної влади і місцевого самоврядування, спеціально уповноважених органів виконавчої влади у сфері вилучення з обігу неякісної та небезпечної продукції, встановлює вимоги щодо переробки, утилізації, знищення або використання вилученої з обігу зазначеної продукції, відповідальність за правопорушення в цій сфері, міжнародне співробітництво України із зазначених питань.

Відповідну спрямованість носять приписи Закону України про пестициди і агрохімікати від 2 березня 1995 року¹⁵. Як справедливо зазначалося в еколого-правовій літературі, пріоритетність забезпечення здоров'я людини і охорони навколишнього природного середовища стосовно екологічного ефекту від застосування пестицидів і агрохімікатів, мінімізації їх використання за рахунок впровадження екологічно безпечних, технічних методів захисту рослин, безпечність для здоров'я і довкілля під час їх виробництва, випробування, застосування – важливі принципи державної політики у цій сфері¹⁶.

Немаловажне значення у цій частині відіграє Закон України про об'єкти підвищеної небезпеки від 18 січня 2001 року¹⁷, який спрямований на захист життя і здоров'я людей та довкілля від шкідливого впливу аварій на об'єктах підвищеної

небезпеки шляхом запобігання їх виникненню, обмеження (локалізації), розвитку і ліквідації наслідків.

Закон визначає небезпечну речовину як хімічну, токсичну, вибухову, окислювальну, горючу речовину, біологічні агенти та речовини біологічного походження (біохімічні, мікробіологічні, геотехнологічні препарати, патогенні для людей і тварин мікроорганізми тощо), які становлять небезпеку для життя і здоров'я людей та довкілля, сукупність властивостей речовин і/або особливостей їх стану, внаслідок яких за певних обставин може створитися загроза життю і здоров'ю людей, довкіллю, матеріальним та культурним цінностям.

Проте, вищезазначене не відтворює, на мій погляд, всієї гами загрози, особливо події і явища природного походження, що можуть викликати суттєву загрозу для життя і здоров'я людини, довкіллю та іншим соціальним цінностям. Тому вказане визначення має переважно техногенний характер і пов'язується переважно з відповідними підприємствами, установами, організаціями, які експлуатують ці небезпечні речовини.

Тож, об'єктами підвищеної небезпеки визнаються не, власне, небезпечні речовини, а об'єкт, на якому використовується, виготовляється, переробляється, зберігається або транспортується одна або декілька небезпечних речовин або категорій речовин, хоча очевидно, що носієм небезпечного впливу виступає не вказаний віртуальний об'єкт, а, безпосередньо, небезпечна речовина, яка присутня на вказаному об'єкті. Мені неодноразово доводилося вказувати на недолугість цього закону, саме з точки зору визначення об'єктів небезпеки, оскільки це має принципове методологічне значення для визначення суб'єктів права власності небезпечних речовин, а не лише суб'єктів та вказаних в законі об'єктів небезпеки з точки зору правозастосування і встановлення відповідальності осіб за негативний вплив небезпечних речовин, які

на законних підставах тимчасово перебувають у третіх осіб, які не є власниками цих небезпечних речовин.

З урахуванням висловленого, залишається відкритим питання щодо кола об'єктів небезпеки, особливо, природного походження, з метою відвернення їх небезпечного впливу на життя і здоров'я людей та довкілля природного походження.

У цьому контексті важливого регулюючого значення набуває Закон України "Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру" від 8 червня 2000 року¹⁸, в якому йдеться про систему організаційних, технічних, медико-біологічних, фінансово-економічних та інших заходів щодо запобігання та реагування на надзвичайні ситуації техногенного та природного походження і ліквідації наслідків цих ситуацій відповідними силами та засобами, спрямованими на захист населення (людей) і територій, довкілля та інших охоронюваних законодавством цінностей, пов'язаних з ними.

Закон України "Про транспорт" від 10 листопада 1994 року¹⁹ у ст. 16 "Безпека на транспорті" встановлює, що підприємства транспорту зобов'язуються забезпечувати безпеку життя і здоров'я громадян, безпеку експлуатації транспортних засобів та охорону навколишнього природного середовища, виходячи з того, що володільці транспорту несуть посилену юридичну відповідальність за шкоду, заподіяну ними, як джерелом підвищеної небезпеки.

На забезпечення захисту життя, здоров'я та майна людей від негативного впливу іонізуючого випромінювання спрямований Закон України про захист людини від впливу іонізуючих випромінювань від 14 січня 1998 року.²⁰

Окрему групу правових приписів чинного законодавства складають закони та підзаконні акти, що уточнюють конституційні права на життя, охорону здоров'я та їх захисту. Цивільний кодекс

України*, зокрема глава 21, визнають особисті немайнові права, що забезпечують природне існування фізичної особи.²¹

Стаття 27 Конституції України передбачає право на життя, яке є невід'ємним від фізичної особи, яка не може бути його позбавлена, та має право захищати своє життя та здоров'я від протиправних посягань будь-якими засобами, не забороненими законом.

Забороняється задоволення прохання фізичної особи про припинення її життя. Дозволяється проводити медичні, наукові та інші дослідження лише щодо повнолітньої дієздатної фізичної особи за її вільною згодою.

Зазначені та інші умови реалізації права на життя впливають із абсолютності природного права на життя за формулою «людина не може бути свавільно позбавлена життя», яке впливає із сутності людини як найвищої соціальної цінності навіть у разі заподіяння нею протиправної поведінки по відношенню нею до іншої людини, за виключенням обмежень, встановлених окремими законами щодо посягань на життя іншої особи.

Важливою правовою можливістю, встановленою ЦК України, є право людини вимагати усунення небезпеки, створеної внаслідок підприємницької або іншої діяльності, яка загрожує життю та здоров'ю людини. Зазначена норма (ст. 282 ЦК України) не визначає процедури реалізації такої вимоги, що означає будь-яку можливість, що не суперечить законодавству, звертатися до уповноважених органів та в судовому порядку вимагати усунення небезпеки, створеної третіми особами всупереч чинному законодавству України та з порушенням права на життя.

Тісно пов'язано з правом на життя право на охорону здоров'я. ЦК України встановлює (ч. 2 ст. 283), що така охорона забезпечується системною діяльністю державних та інших організацій, передбачених Конституцією України та законом, зокрема вже коментованим мною Законом України про

основи законодавства про охорону здоров'я від 19 листопада 1992 року (із відповідними змінами та доповненнями).²²

Фізичній особі належить також право на інформацію про стан свого здоров'я. Така інформація має бути достовірною та повною відповідно до ст. 285 ЦК України, що передбачає також можливість ознайомлення з відповідними медичними документами, які фіксують стан її здоров'я. Відповідно, батькам (усиновлювачам), опікунам, піклувальникам надається право на інформацію про стан здоров'я дитини та підопічного. Проте, якщо інформація про хворобу фізичної особи може погіршити процес лікування, медичні працівники можуть обмежити інформацію про стан здоров'я фізичної особи в її інтересах або обмежити їх ознайомлення з окремими медичними документами.

В той же час ЦК України (ст. 286) допускає можливість реалізації права на таємницю про стан здоров'я людини. Це стосується, зокрема, щодо факту звернення за медичною допомогою, діагнозу та відомостей, одержаних при обстеженні хворого. Ця інформація не може розголошуватися медичними працівниками, яка стала їм відома у зв'язку з виконанням службових обов'язків та інших джерел. Відтак, логічно, що ЦК України передбачає право фізичної особи на медичну допомогу в установленому порядку, інші права, що впливають із вищевикладеного (право на свободу, особисту недоторканність, на безпечне для життя і здоров'я довкілля) відповідно до чинного законодавства.

Інша частина приписів ЦК України регулює відносини, які виникають у зв'язку із заподіянням делікту щодо компенсації шкоди, завданої здоров'ю людини або її майну. Так, глава 80 «Рятування здоров'я та життя фізичної особи, майна фізичної або юридичної особи», у якій розміщені приписи щодо зобов'язань, що виникають внаслідок рятування здоров'я та життя фізичної особи, зобов'язання, що виникають у зв'язку з рятуванням майна фізичної особи, глава 81

ЦК України регламентує відносини у зв'язку із створенням загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи, зокрема містить вимоги щодо усунення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи, встановлює наслідки неусунення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи, відшкодування шкоди, завданої внаслідок не усунення такої загрози.

Глава 82 ЦК України присвячена урегулюванню правовідносин щодо відшкодування шкоди (загальні підстави та особливості окремих різновидів заподіяної шкоди, зокрема завдання джерелом підвищеної небезпеки та внаслідок взаємодії кількох джерел підвищеної небезпеки, відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, у тому числі малолітньої або неповнолітньої особи, порядок відшкодування шкоди та ін.).

Кодекс України "Про адміністративні правопорушення" від 7 грудня 1984 року²³ (із змінами та доповненнями) визначає склади правопорушень в галузі охорони праці і здоров'я населення, зокрема порушення санітарно-гігієнічних і санітарно-протиепідемічних правил і норм (ст. 42), за скоєння яких винна особа може бути притягнена до адміністративної відповідальності.

Зазначена відповідальність встановлена також за виробництво, заготівлю, реалізацію сільськогосподарської продукції, що містить хімічні препарати понад гранично допустимі рівні концентрації (ст. 42-1), за заготівлю, переробку, або збут радіоактивно забруднених продуктів харчування та іншої продукції (ст. 42-2); за виробництво, зберігання, транспортування або реалізацію продуктів харчування чи продовольчої сировини, забруднених мікроорганізмами та іншими біологічними агентами понад гранично допустимі рівні (ст. 42-3); за порушення вимог режиму радіаційної безпеки в місцевостях, що зазнали радіоактивного забруднення (ст. 46-1).

Значна частина складу екологічних правопорушень, за які встановлена

адміністративна відповідальність визначена приписами Глави 7 "Адміністративні правопорушення в галузі охорони природи, використання природних ресурсів, охорони пам'яток історії та культури (ст. 52 – 91-4) та ін.

Кримінальний кодекс України від 1 вересня 2001 року²⁴ (далі – КК України) містить спеціальний розділ II, в якому зосереджені норми, що передбачають злочини проти життя та здоров'я особи: умисне вбивство; умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання; умисне вбивство при перевищенні межі необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця; доведення до самогубства; вбивство через необережність; умисне тяжке тілесне ушкодження; умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне в стані сильного душевного хвилювання; умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони, або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця; умисне легке тілесне ушкодження; побої і мордування; катування; необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження; погроза вбивством; зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби; неналежне виконання професійних обов'язків, що спричинило зараження особи вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби; розголошення відомостей про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби; зараження венеричною хворобою; незаконне проведення абортів; залишення в небезпеці; ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані; неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей; ненадання допомоги хворому медичним працівником; неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним

працівником; порушення прав пацієнта, незаконне проведення дослідів над людиною; порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини; насильницьке донорство та ін.

Крім того, розділ III «Злочини проти волі, честі та гідності осіб» визнає злочинними діяння, які спрямовані проти волі, честі та гідності людини, зокрема незаконне позбавлення волі або викрадення людини, захоплення заручників, підміна дитини, торгівля людьми або інша незаконна угода щодо передачі людини, експлуатація дітей, незаконне поміщення в психіатричний заклад.

Значна частина приписів КК України передбачає кваліфіковану ознаку окремих злочинів, що призводять до тяжких наслідків діянь, що спричиняють загибель людей, зокрема порушення правил екологічної безпеки (ст. 236); невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення (ст. 237); приховування або перекручування відомостей про екологічний стан або захворюваність населення (ст. 238); забруднення або псування земель, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людини чи довкілля (ст. 239); порушення правил охорони надр, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля (ст. 240); забруднення атмосферного повітря, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля (ст. 241); порушення правил охорони вод, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля (ст. 242); забруднення моря, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей або живих ресурсів моря (ст. 243); порушення законодавства про континентальний шельф, якщо це створило небезпеку їх загибелі або загрожувало життю чи здоров'ю людей (ст. 244); знищення або пошкодження лісових масивів, якщо воно спричинило загибель людей, масову загибель тварин або інші тяжкі наслідки (ч. II ст. 245); умисне знищення або пошкодження території, взятих під охорону

держави та об'єктів природно-заповідного фонду, якщо спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки (ст. 252); проектування чи експлуатація споруд без системи захисту довкілля (ст. 253) та ін.

Очевидно, що більша частина екологічних злочинів пов'язується з настанням шкоди життю та здоров'ю людей, і мають на меті не лише покарання винних осіб за такі діяння, але й спрямовуються відповідні приписи КК України на профілактику зазначених злочинних посягань, унеможливлення їх скоєння в подальшому.

Все вищевикладене діє підстави для певних узагальнень та висновків.

По-перше, очевидно, що в чинному законодавстві України наявні правові приписи, які спрямовані на урегулювання правовідносин, що виникають з приводу захисту і охорони людини, її життя і здоров'я, безпеки у процесі життєдіяльності. Зазначена сукупність правових норм інтегрується на забезпечення однорідних правовідносин, пов'язаних із захистом і реалізацією конституційних суб'єктивних прав громадян на життя, здоров'я та безпеку, які за зазначеними чинниками можна розглядати як комплексну міждисциплінарну галузь законодавства і права – антропозахисне (антропоохоронне) право правової системи та системи права України, що походить від кореневої частини грецького слова «anthropos» - людина.²⁵

В той же час, значна частина із зазначених норм міститься в екологічному законодавстві України, які інтегровані в ньому та спрямовані на урегулювання антропозахисних правовідносин, як складової предмету екологічного права і найбільш суттєво впроваджені у законодавстві про екологічну безпеку громадян, про що справедливо відзначалося в еколого-правовій навчальній та монографічній літературі.²⁶

Це свідчить про багатоплановість антропозахисних правовідносин і регламентуючих її приписів нормативно-

правового регулювання захисту здоров'я і життя людей від природних і техногенних ризиків у різних сферах життєдіяльності людини, що обумовлює диференціацію приписів, що містяться в різних за характером правовідносинах (публічних і приватних) антропозахисту, створення безпечних та якісних умов життя і діяльності людини і в той же час вимагає створення правових засад системи екологічної безпеки інтеграційного рівня з точки зору охорони і захисту людини, її здоров'я та життя у єдиному комплексному законодавчому акті антропозахисного призначення, адаптованого до наявних природних і техногенних ризиків.

По-друге, така система правових норм базується на конституційно-правовому визнанні людини та її насущних докорінних прав на здоров'я та життя, безпеку, як найвищої соціальної цінності, та інтегрує в своїй основі аналогічні правові норми законів галузевого призначення щодо охорони і захисту людини в конкретних сферах її життєдіяльності на публічно-правовому та приватно-правовому рівні загального регулятивного та охоронного (захисного) призначення з відповідним поділом зазначених правовідносин цієї галузі права.

По-третє, доцільність виділення та обґрунтування цієї галузі права обумовлюється реальними потребами практики щодо диференціації цих правовідносин з точки зору принципу верховенства права громадян на життя, здоров'я, безпеку як центральний інститут цієї галузі права та суміжних цінносних орієнтацій права на недоторканність, поінформованість людини, її особистих свобод від втручання третіх осіб, відвернення неправомірної поведінки, що посягає на людину та її природні права, визначення державною системою правового захисту людини у різних сферах її діяльності, завершення кодифікації законодавства у сферах, що створюють загрозу її існування в природному та соціальному середовищі.

По-четверте, зазначена інтеграція особливо корисна з точки зору правничої освіти та науки, оскільки чинні галузі права, які викладаються у ВНЗ правничого профілю, не охоплюють всієї гами проблем, пов'язаних із профілактикою техногенних і природних загроз, що мають місце а реальному житті, біологічною біобезпекою, генною безпекою, лікувальними та оздоровчими аспектами людини в нових економічних умовах, що розширює можливості права у регулюванні нових правовідносин, пов'язаних із трансплантацією органів людини, застосуванням продуктів харчування генетично модифікованими організмами, що потребують системи профілактики та лікування людей в умовах формування платної та соціальної медицини. Отже, значна частина фахівців, які отримують вищу юридичну освіту в умовах дефіциту професійних науково-педагогічних працівників об'єктивно позбавлені права наявними навчальними програмами і планами щодо отримання вичерпних знань цієї сфери правового регулювання, обмежуючись фрагментарними знаннями із конституційного, цивільного, екологічного, кримінального права без цілісного розуміння антропозахисних правовідносин та їх законодавчого опосередкування.

По-п'яте, розробка і наукові дослідження в цій частині майже не популяризуються наявною правничою та енциклопедичною правовою літературою²⁷, що нівелює процес пізнання важливих для теорії і практики новачійних доктрин права та відповідних концепцій правового регулювання у цій сфері, хоча категорія «антропоохоронні правовідносини» та «антропоохоронне право» введені в науково-освітній обіг ще у 1996 році²⁸.

Наукові дослідження антропозахисних правничих аспектів є не тільки внутрішньою національною проблемою, але й здебільшого, обумовлюється міжнародно-правовим регулюванням та забезпеченням прав людини в цьому аспекті, та доцільністю

адаптації та гармонізації законодавства України з європейським правом, механізмом міжнародно-правового забезпечення здоров'я, життя і безпеки людини, вироблення єдиних узагальнених підходів щодо правозастосування в цій сфері, створення юридичних можливостей для захисту людини, її здоров'я, життя та безпеки в юрисдикційних міжнародних правових інституціях, зокрема, Європейському суді з прав людини з метою використання міжнародно-правових важелів та інструментів як додаткових гарантій утвердження людини в системі соціальних цінностей та її природних прав на життя, здоров'я та безпеку як невід'ємних від людини в сучасних ускладнених економічних, політичних, екологічних та соціальних умовах життєдіяльності.

- 1 Див.: Людина в сфері гуманітарного пізнання. Укр. центр духовної культури. – К., 1998. – 408 с.; Гришук В.К. Філософсько-правове розуміння відповідальності людини. Монографія. Хмельницький. – 2013. – 76 с.; Омельчук О.М. Поведінка людини: філософсько-правовий вимір. Хмельницький. ХУЦП. – 2012. – 384 с. та ін.
- 2 Андрейцев В.І. Екологічне право. Курс лекцій в схемах. Загальна частина. К., Вентури. – 1996. – С. 15-16, 24, 29 та ін.
- 3 Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст.141.
- 4 Хартія основних прав Європейського Союзу // Ніщський договір про розширення ЄС. – К., 2001. Переклад офіційний. Завірено Центром перекладів актів європейського права при Міністерстві юстиції України 03 грудня 2001 року.
- 5 Офіційний вісник України. – 2011. – № 3. – Ст. 150.
- 6 Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 4. – Ст.19.
- 7 Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 27. – Ст.218.
- 8 Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст.546.
- 9 Андрейцев В.І. Екологічне право і законодавство суверенної України: проблеми реалізації державної екологічної політики. Монографія. Дн., НГУ. – 2011. – С. 5.
- 10 Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 8. – Ст.54; – 2000. – № 27. – Ст.213; – 2003. – № 4. – Ст.31; та ін.
- * У подальшому скорочено – Основні напрями політики в екологічній сфері.
- 11 Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 38-39. – Ст.248.

- 12 Вказ. документ. Розділ II.
- 13 Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 36-37. – Ст.242.
- 14 Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 12. – Ст. 95.
- 15 Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 14. – Ст. 91.
- 16 Див.: Андрейцев В.І. Право екологічної безпеки. Навчальний та науково-практичний посібник. – К., Знання-Прес. – 2002. – С. 84.
- 17 Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 15. – Ст. 73.
- 18 Урядовий кур'єр. – 2000. – 16 серпня. – № 149.
- 19 Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 51. – Ст. 446.
- 20 Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 22. – Ст. 115.
- * В подальшому скорочено – ЦК України.
- 21 До певної міри цій проблематиці присвячено монографічне дослідження: Стефанчук О.О. Особисті немайнові права фізичної особи. – К., 2008. – 626 с.
- 22 Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 4. – Ст. 19.
- 23 Відомості Верховної Ради України. – 1984. – № 51. – Ст. 1122.
- 24 Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.
- 25 Краткий словарь иностранных слов. Сост. С.М. Локшина. М., Русс. Язык. – 1977. – С. 30.
- 26 Див. Андрейцев В.І. Екологічне право. Курс лекцій в схемах. Загальна частина. К., Вентури. – 1996. – С. 15-16, 18 та ін.; Його ж. Право екологічної безпеки. Навчальний та науково-практичний посібник. – К., Знання-Прес. – 2002. – 332 с. Його ж. Екологічне право і законодавство суверенної України: проблеми реалізації державної екологічної політики. Монографія. Дн., НГУ. – 2011. – 372 с.
- 27 Див.: Большой юридический словарь. Под ред. А.Я. Сухарева, В.Д. Зорькина, В.Е. Крутских. – М., Инфра-М, 1997. – 790 с.; Великий енциклопедичний юридичний словник. За ред. акад. Ю.С. Шемшученка. А-Я. – Юрид. думка, 2007. – 992 с.
- 28 Андрейцев В.І. Екологічне право. Курс лекцій в схемах. Загальна частина. – К., Вентури, 1996. – С.15, 18, 23 та ін.

